
A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XLVIII, 3

SECTIO H

2014

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katedra Bankowości i Rynków Finansowych

BOŻENA FRĄCZEK, KRYSZYNA MITRĘGA-NIESTRÓJ

*Edukacja finansowa wobec rozwoju
ryнку alternatywnych usług finansowych*

Financial education in view of the alternative financial services market development

Słowa kluczowe: alternatywne usługi finansowe, edukacja finansowa, alfabetyzacja finansowa

Key words: alternative financial services, financial education, financial literacy

Wstęp

W następstwie światowego kryzysu finansowego w wielu krajach zauważalne jest zwiększone zainteresowanie alternatywnymi usługami finansowymi (AUF). Wynika to głównie z pogorszenia sytuacji finansowej gospodarstw domowych, a co za tym idzie ich ograniczonego dostępu do usług tradycyjnych instytucji finansowych, zwiększenia popytu na krótkoterminowe finansowanie bieżących wydatków (nierazko na niewielkie kwoty). Wpływ na wzrost popytu na AUF miał światowy kryzys finansowy. Wielu konsumentów, niemogących otrzymać finansowania w tradycyjnych bankach, zwróciło się wówczas ku tego typu usługom, których rozwojowi sprzyja postęp technologiczny w IT i funkcjonowanie społeczeństwa sieci. Oferta produktów oraz usług finansowych poza regulowanym i nadzorowanym sektorem finansowym rozszerza się. Stanowi to zarówno szansę, jak i zagrożenie dla uczestników rynku finansowego, zwłaszcza konsumentów finansowych, oraz dla samego rynku.

Celem artykułu jest przedstawienie istoty alternatywnych usług finansowych i związanych z ich rozwojem zagrożeń. Ponadto podjęto próbę zweryfikowania za-

leżności między poziomem alfabetyzacji finansowej społeczeństw wybranych krajów a skalą uczestniczenia w regulowanym i nieregulowanym rynku finansowym.

Do badań wykorzystano wskaźniki korelacji rang Spearmana. Obliczenia zostały przeprowadzone na bazie danych OECD w zakresie poziomu poszczególnych elementów alfabetyzacji finansowej oraz danych Banku Światowego odnoszących się do wykorzystania podstawowych instrumentów finansowego rynku regulowanego i nieregulowanego. Dane pochodzą z 12 krajów.

1. Pojęcie i klasyfikacja alternatywnych usług finansowych

Alternatywne usługi finansowe to każdy rodzaj usługi finansowej (w szczególności związanej z pozyskiwaniem środków pieniężnych, lokowaniem ich nadwyżek lub umożliwianiem ich przepływu między uczestnikami rynku) oferowanej poza regulowanym i nadzorowanym sektorem finansowym, a zwłaszcza systemem bankowym [Bradley i inni, 2009, s. 1]. W literaturze brak jednoznacznej klasyfikacji tego rodzaju usług finansowych. Najczęściej podawane są przykłady z rynku amerykańskiego, gdzie tego typu usługi są najlepiej rozwinięte. Do AUF na rynku amerykańskim można zaliczyć m.in.: pożyczki chwilówki (*payday loans*), umowy wynajęcia w celu kupna (*rent-to-own agreements*), usługi lombardu (*pawnshops* – przypominające leasing konsumencki), pożyczki zabezpieczone zwrotem nadpłaconego podatku (*refund anticipation loans*), pożyczki pod zastaw samochodu (*car title loans*), przekazy pieniężne (*money orders*), itd. [Temkin, Sawyer, 2004]. Należy zauważyć, że AUF są oferowane w ramach bankowości równoległej, nierzadko zwanej również alternatywną, gdzie transakcje odbywają się poza normalnym, tradycyjnym systemem bankowym. Tego typu usługi finansowe mogą oferować np. przedsiębiorstwa finansowe i podmioty obracające papierami wartościowymi, udzielające kredytów lub gwarancji kredytowych czy fundusze rynku pieniężnego oraz inwestycyjne [Komisja Europejska, 2012]. AUF są również oferowane w ramach bankowości p2p (*person-to-person* lub *peer-to-peer*), polegającej na tym, że transakcje finansowe (głównie pożyczki oraz depozyty) przeprowadzają bezpośrednio zainteresowane strony (które mogą być sobie znane lub zupełnie anonimowe) bez pośrednictwa instytucji finansowych.

Raport amerykańskiej Federalnej Korporacji Ubezpieczeń Depozytów (FDIC) wskazuje, że w 2010 r. w USA już 25% gospodarstw domowych korzystało z AUF, a popularność tych usług tłumaczyć należy przede wszystkim ich wygodą, szybkością zawierania transakcji i niższymi kosztami w porównaniu do tradycyjnych usług bankowych (choć w praktyce to przekonanie może okazać się błędne). Klienci wskazywali również na niemożność korzystania z usług banków z uwagi na brak rachunku bankowego (np. z uwagi na niespełnianie wymogów tych instytucji) oraz brak zaufania do nich [Merritt, 2012].

Rozwój AUF jest ściśle związany ze zjawiskami niebankowienia i niedobankowienia. Klienci niebankowieni nie mają konta w banku, zaś niedobankowieni

mają, ale korzystają również z alternatywnych usług finansowych. Z badań Komisji Europejskiej przeprowadzonych w 2010 r. wynika, że w Polsce aż 16,1% gospodarstw domowych nie ma konta bankowego, dla porównania: na Słowacji 14%, w Austrii 1,8%, w Niemczech 0,4%, zaś w krajach skandynawskich ubankowienie sięga 100% [Bąkiewicz, 2011]. W USA stopień nieubankowienia wynosi 8,2%. Nieubankowione i niedobankowione gospodarstwa domowe są głównymi klientami AUF, oferujących im alternatywny sposób na przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu. Należy jednak zauważyć, że korzystanie z usług finansowych oferowanych poza regulowanym sektorem finansowym może wiązać się z istotnymi zagrożeniami, zarówno dla podmiotów po stronie podaży, jak i popytu.

2. Wybrane zagrożenia związane z alternatywnymi usługami finansowymi

Korzystający z usług finansowych w ramach regulowanego sektora finansowego żywią przekonanie, że są klientami instytucji zaufania publicznego, których działalność jest objęta szczególnymi rygorami prawnymi oraz poddana należytemu nadzorowi publicznemu [Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, 2010, s. 2]. Dostawcy AUF znajdują się natomiast poza oficjalnymi regulacjami oraz nadzorem finansowym. Stanowi to źródło szczególnego ryzyka dla klientów. Oferować AUF mogą bowiem podmioty nierzetelne, nieprofesjonalne i stosujące nieuczciwe techniki sprzedaży (oczywiście nie jest to wykluczone także w regulowanych instytucjach finansowych). W przypadku AUF szczególne znaczenie ma problem niepełnej informacji, skutkujący zatajaniem faktów zarówno po stronie dostawców usług, jak i klientów, co prowadzi np. do trudności w rozpoznawaniu rzetelnych i nierzetelnych pożyczkobiorców [Losa, 2008]. Z niepełną informacją wiążą się inne ważne kwestie, jak asymetria informacji i łączące się z nią negatywna selekcja i ryzyko moralne. Pożyczkodawca stoi w obliczu zagrożenia, że dłużnik podejmie niepożądane z jego punktu widzenia działania, co obniży prawdopodobieństwo spłaty zadłużenia. Jest to szczególnie ważne, gdyż klientami AUF są najczęściej osoby, które nie otrzymałyby np. finansowania w banku lub miałyby z tym trudności. Na tym rynku istnieje więc duże prawdopodobieństwo działania podmiotów o niskiej zdolności kredytowej, skłonnych do konstruowania tzw. piramidy długów, finansujących dotychczasowe zobowiązania nowymi długami i przemieszczających się między różnymi segmentami rynku [Kisiel, 2011]. Oferty AUF mogą nie być dostatecznie transparentne, mogą zostać tak skonstruowane, aby wywołać u potencjalnego klienta mylne wyobrażenie, że dana usługa jest korzystniejsza niż w rzeczywistości – nierzadko są „zbyt dobre, by być prawdziwe”. Co więcej, klientów AUF z reguły cechuje niski poziom wiedzy finansowej, co powoduje ich bezbronność wobec dostawców takich usług. Niestety brak wiedzy, a nierzadko naiwność, bezkrytyczność, rezygnacja z dogłębnej analizy przy podejmowaniu decyzji finansowych mogą mieć dramatyczne następstwa dla ich sytuacji finansowej. Klienci na rynku alternatywnych usług finansowych mogą

spotkać się z podmiotami nieuczciwymi, stosującymi oszukańcze praktyki i drapieżne strategie, mające na celu osiągnięcie zysków w krótkim okresie [AARP Public Policy Institute, 2001]. Nierzadkie są np. przypadki stosowania aburdalnego oprocentowania pożyczek (nawet kilkaset procent dla długów przeterminowanych) lub wysokich prowizji. Jako że klientami są często ludzie o niskim statusie majątkowym, może to prowadzić do długoterminowego pogorszenia ich sytuacji i odłożenia w czasie oraz dalszego utrudnienia ich ewentualnego włączenia do regulowanego sektora bankowego. AUF pozostają poza regulacjami i publicznym nadzorem (choć w niektórych krajach są wprowadzane w życie inicjatywy mające na celu zmianę tej sytuacji). Wydaje się zatem, że podstawowym narzędziem zapewnienia bezpieczeństwa przeprowadzanych transakcji i efektywności na tym rynku jest wiedza, którą powinni mieć klienci, zatem kluczowe znaczenie ma edukacja finansowa.

3. Zależność między poziomem alfabetyzacji finansowej a skalą uczestniczenia w regulowanym i nieregulowanym rynku finansowym

Bardzo trudno jest określić skalę rynku usług alternatywnych (zwłaszcza w ujęciu globalnym). Podejmuje się różne próby w tym zakresie. Najczęściej jednak są to wybiórcze pomiary, polegające na określaniu skali i/lub zakresu uczestnictwa w tym rynku z wykorzystaniem badań ankietowych [California Community Economic Development Association, 2011] lub określenie skali działalności (wartości transakcji) konkretnych podmiotów świadczących usługi alternatywne [Temkin, Sawyer, 2004]. W związku z tym trudno jest przeprowadzić badania odnoszące się do wybranych aspektów tego rynku.

W niniejszym artykule podjęto próbę zweryfikowania zależności między poziomem alfabetyzacji finansowej społeczeństw wybranych krajów, który generalnie jest niesatysfakcjonujący w porównaniu ze stopniem rozwoju rynku finansowego, a skalą uczestniczenia w regulowanym i nieregulowanym rynku finansowym. W tym miejscu należy przypomnieć znaczenie pojęcia alfabetyzacji finansowej, które to pojęcie obejmuje wiedzę, umiejętności, świadomość, zachowania i postawy [OECD, 2011]. Wszystkie te elementy mają ogromne znaczenie dla rozwoju każdego segmentu rynku finansowego, zwłaszcza rynku instrumentów nowych, oferowanych poza regulowanym i nadzorowanym sektorem finansowym.

Zasadniczo wiedza finansowa obejmująca znajomość podstawowych pojęć i mechanizmów finansowych, jak również rozpoznanie ofert rynku finansowego powinny sprzyjać świadomym zachowaniom konsumentów finansowych oraz przyjmowaniu przez nich racjonalnych postaw finansowych.

W przeprowadzonej analizie zależności między poziomem alfabetyzacji finansowej a skalą uczestniczenia w regulowanym i nieregulowanym rynku finansowym wykorzystano:

- wyniki badań ankietowych w formie ogólnych wskaźników opracowanych przez OECD na podstawie badań ankietowych w 2011 r. dla poszczególnych komponentów alfabetyzacji finansowej (wiedzy na temat podstawowych pojęć finansowych, przemysłanych, a nie spontanicznych zachowań oraz postaw i preferencji głównie w zakresie oszczędzania i wydawania pieniędzy) w 12 krajach (Albania, Armenia, Czechy, Estonia, Irlandia, Maleszja, Niemcy, Peru, Polska, RPA, Węgry i Wielka Brytania) [Atkinson, Messy, 2012],
- dane Banku Światowego w zakresie korzystania społeczeństw poszczególnych krajów z wybranych podstawowych produktów finansowych oferowanych na rynku regulowanym i nieregulowanym [The World Bank, 2012].

W badaniu zastosowano współczynniki korelacji rang Spearmana jako miarę zależności w przypadku, gdy cechy są mierzalne, a badana zbiorowość nieliczna oraz gdy mają charakter jakościowy oraz istnieje możliwość ich uporządkowania (rangowania).

Na przeprowadzoną analizę składały się następujące etapy:

- I. Zbadanie zależności między poziomem poszczególnych elementów alfabetyzacji finansowej

W poszczególnych krajach odnotowuje się zróżnicowany poziom poszczególnych składników alfabetyzacji finansowej i nie można stwierdzić, aby któryś z nich był elementem dominującym w stosunku do pozostałych. Zróżnicowane relacje między podstawową wiedzą finansową, zachowaniami finansowymi i postawami finansowymi potwierdzają wartości współczynników korelacji rang Spearmana (bliskie zeru) wykazane w tabeli 1.

Tabela 1. Współczynniki korelacji rang Spearmana wyznaczone dla poszczególnych elementów alfabetyzacji finansowej

Zależność między wiedzą a zachowaniami	Zależność między wiedzą a postawami	Zależność między zachowaniami a postawami
-0,1368	-0,0983	0,1901

Źródło opracowanie własne.

Zaprezentowane wartości wskaźników potwierdzają jedynie nieznaczną zależność między zachowaniami finansowymi a postawami finansowymi. Jest oczywiste, że na poziom poszczególnych składników alfabetyzacji finansowej, poza ich wzajemnym oddziaływaniem, wpływa wiele innych czynników (głównie dochód). Jednak wykazanie bardzo słabej zależności (lub jej braku) elementów alfabetyzacji finansowej może wskazywać na zbyt wąski zakres badań, które wykorzystano do analizy, lub/i dodatkowo potwierdzać fakt, że poziom poszczególnych elementów alfabetyzacji finansowej jest tak niski, iż najprawdopodobniej inne czynniki w zdecydowanie większym stopniu wpływają zarówno na wiedzę finansową, zachowania finansowe, jak i postawy finansowe.

II. Zbadanie relacji między poszczególnymi elementami alfabetyzacji finansowej a poziomem wykorzystania produktów rynku regulowanego i nieregulowanego
W tym przypadku także wykorzystano współczynniki korelacji rang Spearmana, które zaprezentowano w tabeli 2.

Tabela 2. Zależność między poszczególnymi elementami alfabetyzacji finansowej a poszczególnymi usługami finansowymi sektora regulowanego i nieregulowanego

	Rachunki w formalnych instytucjach finansowych	Oszczędności			Pożyczki i kredyty		
		A	B	C	D	E	F
Wiedza	0,7483	0,4266	0,5104	-0,0350	-0,0280	-0,3846	-0,7135
Zachowania	0,1789	0,6526	0,5649	0,3580	0,6000	-0,1650	0,1164
Postawy	-0,1053	-0,0842	-0,0807	0,0877	-0,2456	-0,4983	0,0705

Formalne instytucje finansowe to banki komercyjne i spółdzielcze, unie kredytowe i inne (regulowane i nadzorowane).

A – posiadanie oszczędności (odłożonych pieniędzy) w ostatnim roku.

B – oszczędności ulokowane w formalnych instytucjach finansowych.

C – oszczędności w nieformalnych instytucjach finansowych.

D – pożyczki i kredyty w formalnych instytucjach finansowych.

E – pożyczki u rodziny lub znajomych.

F – pożyczki w nieformalnych instytucjach finansowych.

Źródło: opracowanie własne.

Wartości zamieszczone w tabeli 2 wykazują duże zróżnicowanie. W większości przypadków można zauważyć brak zależności między poszczególnymi elementami alfabetyzacji finansowej a korzystaniem przez finansowych konsumentów z podstawowych produktów rynku finansowego, takich jak rachunki bankowe, produkty oszczędnościowe czy kredyty i pożyczki.

Zależności odnotowano w następujących przypadkach:

- dodatnia (proporcjonalna) zależność pomiędzy wiedzą a korzystaniem z rachunków bankowych (obszar regulowany),
- ujemna (odwrotnie proporcjonalna) zależność pomiędzy wiedzą a korzystaniem z pożyczek oferowanych przez instytucje nieformalne (obszar nieregulowany),
- dodatnie (proporcjonalne, o umiarkowanej sile) zależności pomiędzy świadomymi decyzjami a gromadzeniem środków pieniężnych w ogóle oraz oszczędzaniem w obszarze regulowanym,
- dodatnie (proporcjonalne, o umiarkowanej sile) zależności pomiędzy świadomymi decyzjami a korzystaniem z produktów kredytowych w obszarze regulowanym.

Dla wymienionych zależności zbadano ich istotność według wartości krytycznej Spearmana na poziomie istotności $\alpha = 0,01$; $\alpha = 0,02$; $\alpha = 0,05$; $\alpha = 0,1$:

- w przypadku zależności pomiędzy wiedzą a korzystaniem z rachunków bankowych w obszarze regulowanym – współczynnik korelacji rang Spearmana na poziomie 0,7483 jest statystycznie istotny z prawdopodobieństwem 99%;
- w przypadku zależności pomiędzy wiedzą a korzystaniem z pożyczek oferowanych przez instytucje nieformalne działające w obszarze nieregulowanym – współczynnik korelacji rang Spearmana na poziomie (-0,7135) jest statystycznie istotny z prawdopodobieństwem 98%;
- zależności pomiędzy świadomymi decyzjami a gromadzeniem środków pieniężnych w ogóle – współczynnik korelacji rang Spearmana na poziomie 0,6526 jest statystycznie istotny z prawdopodobieństwem 95%;
- zależności pomiędzy świadomymi decyzjami a korzystaniem z produktów kredytowych w obszarze regulowanym – współczynnik korelacji rang Spearmana na poziomie 0,600 jest statystycznie istotny z prawdopodobieństwem 95%;
- zależności pomiędzy świadomymi decyzjami oraz oszczędzaniem w obszarze regulowanym – współczynnik korelacji rang Spearmana na poziomie 0,5649 jest statystycznie istotny z prawdopodobieństwem 90%;
- zależności pomiędzy wiedzą oraz oszczędzaniem w obszarze regulowanym – współczynnik korelacji rang Spearmana na poziomie 0,5104 jest statystycznie istotny z prawdopodobieństwem 90%¹.

Wyniki przeprowadzonej analizy z jednej strony potwierdzają preferencje konsumentów finansowych w odniesieniu do produktów i usług w obszarze regulowanym, z drugiej zaś skłaniają do kilku refleksji co do możliwości wpływu edukacji finansowej, jako narzędzia podnoszenia poziomu alfabetyzacji finansowej, na rozwój rynku usług alternatywnych.

Znaczenie edukacji finansowej dla dobrobytu finansowego jednostki, jak i dla rozwoju całej gospodarki, jest oczywiste i coraz częściej podkreślane. W ramach rozważanego problemu, tzn. funkcji edukacji finansowej w rozwoju zdefiniowanego wcześniej rynku usług alternatywnych, należy zwrócić uwagę na rolę edukacji finansowej zarówno w rozwoju rynku usług stanowiących uzupełnienie oferty rynku tradycyjnego (regulowanego), jak i w ograniczaniu zagrożeń, jakie niesie ze sobą finansowy rynek usług alternatywnych.

W pierwszym przypadku rozwój tego rynku należy postrzegać pozytywnie, gdyż wzrost rynku usług uzupełniających dotychczasową ofertę mógłby wpłynąć korzystnie na rozwój rynku finansowego poprzez zwiększenie konkurencji i obniżenie kosztów. Rola edukacji w tym obszarze wiąże się jednak z koniecznością poszerzenia wiedzy i umiejętności finansowych społeczeństwa. Może się to okazać dużym problemem, gdyż dotychczasowe badania w zakresie alfabetyzacji finansowej (wiedza, umie-

¹ W przypadku każdej zależności dla wyższych wartości prawdopodobieństwa współczynniki są statystycznie nieistotne. Przyjmując utrwaloną tradycję, zgodnie z którą, aby wynik był statystycznie istotny, poziom istotności powinien być mniejszy lub równy 0,05, ostatnie dwie zależności okazałyby się nieistotne statystycznie. W takich okolicznościach pierwszą zależność (dla poziomu istotności mniejszego lub równego 0,01) należałoby uznać za wysoce istotną.

jętności, świadomość, zachowania) wskazują na bardzo zróżnicowany jej poziom w zależności od stopnia rozwoju rynku finansowego w danym kraju – jednocześnie w każdym przypadku okazuje się on niewystarczający w odniesieniu do rozwoju rynku. Niemniej jednak w związku z tym należałoby rozszerzyć treści edukacyjne programów edukacji finansowej o produkty i usługi rynku alternatywnego.

W kontekście ograniczania zagrożeń jakie niesie rynek AUF, edukacja finansowa powinna skupić się na eliminowaniu nadużyć wynikających z nierzetelności i nieuczciwości dostawców alternatywnych usług finansowych, które skutkują większym ryzykiem i niebezpieczeństwem poniesienia dużych strat przez klientów.

Zakończenie

Alternatywne usługi finansowe stanowią nie tylko wyzwanie pod względem definicyjnym i klasyfikacyjnym, ale przede wszystkim wiążą się z istotnymi zagrożeniami, zwłaszcza dla klientów. Kluczowe znaczenie dla ograniczenia tych niebezpieczeństw ma edukacja finansowa.

Niewątpliwie jako proces umożliwiający podniesienie poziomu alfabetyzacji finansowej jest ona istotna i niezbędna dla rozwoju rynku AUF. Alfabetyzacja finansowa społeczeństw na poziomie elementarnym w dzisiejszych czasach wydaje się niewystarczająca. Taka teza wymuszałaby jednak zmianę podejścia do edukacji finansowej na każdym z jej etapów, począwszy od pomiaru poziomu alfabetyzacji, poprzez określenie luk i braków, opracowanie treści edukacyjnych skierowanych do grup docelowych, po opracowanie i wdrożenie programów edukacyjnych.

Przeprowadzone badania należy traktować jako etap wstępny do dalszych analiz, a wnioski jako ogólne i wstępne. W dalszych fazach należałoby zwrócić szczególną uwagę na przyczyny i skutki dwuaspektowej zależności między poziomem alfabetyzacji a rozwojem rynku usług alternatywnych: w zakresie wpływu edukacji finansowej na ograniczanie zagrożeń, jak i na rozwój rynku usług stanowiących uzupełnienie oferty rynku regulowanego.

Dalszej analizie powinny być poddane przyczyny określenia dwukierunkowego wpływu poziomu alfabetyzacji finansowej na rozwój rynku usług alternatywnych: przez poznanie nowych korzystnych ofert i zasad działania rynku usług alternatywnych oraz dzięki umiejętności ograniczania zagrożeń.

Bibliografia

1. *Alternative Financial Services. Community Economic Development Toolkit*, California Community Economic Development Association, 2011, <http://www.managingmymoney.com/CED-toolkits/alternative-financial-services.pdf> (dostęp: 10.04.2014).

2. Atkinson A., Messy F., *Measuring Financial Literacy: Results of the OECD/International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing, 2012, <http://dx.doi.org/10.1787/5k9cfs90fr4-en> (dostęp: 10.04.2014).
3. Bąkiewicz L., *Nieubankowieni*, „Newsweek” 31.10–6.11.2011.
4. Bradley Ch., Burhouse S., Gratton H., Miller, R.-A., *Alternative Financial Services: A Primer*, “FDIC Quarterly” 2009, vol. 3, no 1.
5. Kisiel M., *Co dalej z pożyczkami społecznościowymi w Polsce?*, 2011, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Co-dalej-z-pozyczkami-spolecznosciowymi-w-polsce-2346965.html> (dostęp: 12.04.2014).
6. Losa E., *Microfinance: Peer Selection with Imperfect Information*. Unpublished thesis, Università Commerciale Luigi Bocconi, Faculty of Economics, 2008, <http://www.fondfranceschi.it/files/testi-tesi/TS1182534.pdf> (dostęp: 15.04.2014).
7. *Measuring Financial Literacy: Core Questionnaire in Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for conducting an Internationally Comparable Survey of Financial literacy*, OECD, Paris 2011.
8. Merritt C., *Alternative Financial Services Grow, and So Do the Unbanked and Underbanked*, Federal Reserve Bank of Atlanta, <http://portalsandrails.frbatlanta.org/2012/09/alternative-financial-services-grow-so-do-unbanked-underbanked.html> (September 24, 2012) oraz *US Alternative Financial Service Industry Statistics*, <http://www.thecreditexaminer.com/us-alternative-financial-industry/> (November 21, 2012), (dostęp: 12.04.2014).
9. *Przewodnik klienta usług finansowych*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa, maj 2010.
10. Temkin K., Sawyer N., *Analysis of Alternative Financial Service Providers*, Fannie Mae Foundation, The Urban Institute Washington, D.C, 2004, http://www.urban.org/UploadedPDF/410935_AltFin-ServProviders.pdf (dostęp: 15.04.2014).
11. *The Alternative Financial Services Industry*, AARP Public Policy Institute, IB Number 51, 2001.
12. *The little data book on financial inclusion*, The World Bank, Washington, D.C. 2012.
13. *Zielona księga: równoległy system bankowy*, Komisja Europejska, COM(2012) 102 final, Bruksela, dnia 19.3.2012 r.

Financial education in view of the alternative financial services market development

Continuous and dynamic changes in the functioning of the modern financial system cause an increase in the role of financial education. The importance of financial education for the development of alternative financial services requires, in the first place, the determination of the scope of that market. In world literature one can find numerous attempts to define the alternative financial services. Attention is drawn to the diverse nature of the providers of products and services and the various conditions for the development of the offer on the market. Aside from the undeniable advantages, the attention is drawn to the existence of many threats and risks posed by unregulated financial services, especially for consumers. This underlines the importance and sets the objectives of the financial education addressed to the market participants.